

Andra århundradets apologeter

De kristna apologeterna från andra århundradet ger oss en dramatisk bild av fortsatt splittring av den kristna rörelsen och hos de flesta en överraskande och avslöjande tystnad om Jesus från Nasaret.

De första hundra åren av kristendomen har varit föremål för det största intresset från kristna forskare. Inom perioden fram till runt 130 finner vi såväl Jesus själv och kyrkans ursprung, som alla de dokument som avslutas med Nya Testamentets kanon. Så säger i alla fall den traditionella kunskapen. I denna period ingår också de bevarade skrifter som författats av den brokiga skara som kallas ”de apostoliska fäderna”, vilka avslöjar en del av tillståndet i och de interna konflikterna inom den växande rörelsen. Den period som följer, ytterligare c:a 100 år, var apologeternas tidsålder. Det var män som Justinus Martyren som presenterade och rättfärdigade kristendomen för yttrevärlden, som i hög grad var fientlig mot den nya tron.

I del 1-3 av huvudartiklarna gav jag en bild, av kristendomens begynnelse och framväxt, där jag avvisar existensen av en historisk Jesus från Nasaret. Ett av de viktigaste dragen i denna skildring är det ovanligt splittrade uttryck man finner i de tidiga kristna dokumenten: om Jesusgestalten, om kristen teologi, rituella traditioner, samt synen på frälsning. Denna mångfald pekar inte på en mänsklig grundare, och en enda missionsrörelse, som utgått från honom, utan på en vitt spridd och icke samordnad religiös rörelse, grundad på olika trosuppfattningar om en gudomlig, förmedlande Guds Son, ett helt och hållet andligt väsen. Ett annat viktigt drag, som sammanhänger med det tidigare, är den praktiskt taget universella tystnaden i de tidiga dokumenten om allting, som har att göra med den människa och de händelser som vi lärt känna från evangelierna.

Vad finner vi, då kristendomen går in i sin andra hundraårsperiod? Jo vi finner faktiskt mer av samma sak. De som har studerat apologeterna har råkat göra några överraskande upptäckter. De observerar hur liten kontinuitet det finns mellan dessa skribenter och tidigare traditioner. Deras idéer har ofta ingenting gemensamt med de idéer som finns i de nytestamentliga breven, eller ens de som finns i evangelierna. Det finns inget beroende av Paulus. För övrigt tycks dessa författare inte röra sig i kyrkliga kretsar. Inte ens Justinus, trots att han arbetade i Rom, har något att säga om biskopar och kyrkoorganisationer. Och nästan alla som skriver före år 180 (Justinus är det stora undantaget) är tysta om evangelierna och om Jesusfiguren som finns i dem. Man kan faktiskt säga att de tydligt ignorerar en historisk gestalt.

Detta häpnadsväckande förhållande, tillsammans med det faktum att evangelierna och Apostlagärningarna inte visar sig i några kristna författares verk förrän mitten av andra århundradet, stöder slutsatsen att gestalten Jesus från Nasaret var en utveckling i kristet tänkande. Han fick liv först i evangelierna, och slog sedan gradvis rot i rörelsen som helhet under andra århundradets gång.

Låt oss ta en närmare titt på de bevis som de kristna apologeterna ger oss.

Forskare som specialiserat sig på andra århundradet har karaktäriserat apologeternas kristendom som en i huvudsak filosofisk rörelse. Medan kristendomens första uttryck under första århundradet, den som var centrerad runt Paulus och hans kretsar, var ett apokalyptiskt orienterat fenomen med ett starkt judiskt inslag med förkunnelse om en döende frälsare, så var apologeterna, som alla var lokaliserade i kosmopolitiska centra runt imperiet, grundade i platonisk filosofi och hellenistisk judendom.

Justinus, den apologet vi vet mest om, blev kristen efter att ha undersökt alla de andra populära filosofier som fanns på hans tid: stoicism, peripatetik (baserad på Aristoteles), och pythagoréerna. Slutligen skolades han i "medelplatonism", som var den tidens förhärskande filosofiska åskådning, och vars starkt religiösa intresse för Guds natur och hans relation till människan, färgade av sig på allting. När Justinus mötte kristendomen bedömde han den som den bästa versionen av den samtida filosofin. I Rom tycks han inte ha haft någon kontakt med någon kyrklig enhet, utan satte upp sin egen skola och undervisade i kristen filosofi på samma sätt som den tidens hedniska filosofer.

Och hur såg denna 'kristna filosofi' ut, såsom den presenteras av apologeterna som grupp? Det finns ingen tvekan om att den hade sina rötter i judiska idéer. Den lärde om den monoteistiska dyrkan av den judiske Guden, en Gud som framställdes som överlägsen de hedniska gudarna. För att få information om denne Gud läste man i de hebreiska skrifterna. Den satte stort värde på ett liv grundat på judisk etik, vilken också ansågs överlägsen hedningarnas etiska filosofi. Men samtidigt hämtade den begreppet "Guds Son" från platonismen, en slags "andra Gud", eller Logos (Ordet), en kraft som var aktiv i världen, och som tjänade som en förbindelseänk mellan Gud och människorna. Denna idé om Logos fanns i de flesta grekiska filosofier och även i hellenistisk judendom.

Apologeternas religion skulle alltså kunna karakteriseras som "platonsk-biblik" eller som "religiös platonism i en judisk form". Den tycks ha växt fram ur de judiska diasporakretsar som själva fördjupat sig i grekisk filosofi. (Justinus och andra, inklusive den rörelse, som är känd som gnosticism, vittnar om kätterska judiska sekter, som många hedningar anslöt sig till. Dessa sekter hade rört sig långt från traditionellt judiskt tänkande.) Det finns inte mycket som tyder på att denna religion är en vidareutveckling av Paulus kristendom. I de judiska diasporakretsarna finns inget av Paulus eller evangeliernas fokus på Messias/Kristus, eller på världens ände, och apologeternas syn på frälsning är rotad i grekisk mysticism, inte judisk martyrskap för synden. Istället tycks Paulus och apologeterna vara två separata grenar på ett mycket stort träd.

Justinus kom att tro att det förmedlande Ordet, den andlige Guds Son, hade inkarnerats i en mänsklig gestalt som skildras i evangelierna. Detta trodde även den som återskapade Johannes evangelium, och infogade prologen, med dess hymn som likställer Logos och Jesus. Men stämmer detta om apologeterna som helhet? Ett förvånande faktum är att ingen av de fem eller sex viktigaste apologeterna fram till 180 (efter det följer Irenaeus, Tertullianus, Clemens av Alexandria och Origenes, som alla är fast förankrade i evangelietraditionen) med undantag för Justinus för in en historisk Jesus i sitt försvar för kristendomen mot hedningarna.

Se till exempel på Teofilus av Antiokia. Enligt Eusebius blev han biskop i den stadens kristna församling år 168, men man kan ju undra. I sin avhandling *Till Autolykus*, som uppenbarligen är skriven bortåt år 180, säger han att han var född hedning och blev kristen efter att ha läst de judiska skrifterna. Detta är en vanlig situation och gäller för praktiskt taget alla apologeterna.

Men vad betyder benämningen "kristen" för Teofilus? Autolykus, som nämns i verkets titel, ställer den frågan till honom. Han svarar (1.12): "Därför att vi är smorda med Guds olja." (Namnet Kristus betyder Den Smorde, från Israels smorda kungar). I själva verket nämner Teofilus aldrig Kristus eller Jesus alls! Han hänvisar aldrig till en grundare och lärare. Istället har de kristna fått sina doktriner och kunskaper från Gud, genom den Helige Ande. Tillsammans med uttalanden av Gamla Testamentets profeter, inkluderar han "evangelierna"

(III.12), men dessa är också ord inspirerade av Gud, inte uppteckningar av Jesu ord och handlingar. När han citerar etiska maximer, som motsvarar Jesu lära i evangelierna, presenterar han dem (II.14) som dessa evangeliens läror, inte som visdomsord från Jesus själv.

Och vad är Teofilus Guds Son? Han är Ordet, genom vilket Gud skapade världen, som avlats av Honom, tillsammans med Visheten (II.10). Han är den styrande principen och all skapelses Herre, som inspirerat profeterna och världen i stort till kunskap om Gud. Ändå har Teofilus ingenting att säga om detta Ords inkärning i köttet, eller någon handling utförd av honom på jorden. I själva verket skyndar han sig att säga (II.22) att detta inte är en Son i betydelsen avlad son, utan en som finns naturligt i Guds hjärta. Här tycks han citera en del av öppningsverserna i Johannes evangelium, Ordet som Gud och medel i skapelsen, men ingenting annat. Kommer detta från det färdiga evangeliet, eller kanske från den lovsång till Logos som Johannes bygger på? ("Johannes" är den enda evangelist som nämns, namnet kan vara en senare marginalanteckning som satts in i texten; men se nedan.) Sådana författare, säger Teofilus, är gudainspirerade män, inte vittnen till en historisk Jesus.

När det gäller frälsningen, kommer alla som lyder Guds bud att få evigt liv (II.27). Det finns ingen föreställning hos Teofilus om Jesu försonande offerdöd, en död som han aldrig nämner. Och när han utmanas om sin doktrin att döden kan övervinnas (Autolykus har begärt: "Visa mig en enda som övervunnit döden!"), så har denne kristne inte ett ord att säga om Jesu egen uppståndelse. Han t.o.m. anklagar hedningarna för att dyrka "döda män" (I.9) och förlöjligar dem för att de tror att Herkules och Aesclepius uppstått från de döda (I.13). Allt detta som svar till en Autolykus, som uppmanade: "Visa mig din Gud."

Athenagoras från Aten, som verkade i Alexandria, skrev vid ungefär samma tid, fastän ett urgammalt vittne placerar honom några årtionden tidigare. Han var en filosof som tagit till sig kristendomen, men inte visar några tecken på att tillhöra någon kyrka, eller ha något intresse för ritualer eller sakrament. I *"Ett försvar för de kristna"*, riktad till kejsaren, säger han om sin nya tro (10): "Vi erkänner en Gud ... som genom sitt Logos har skapat universum och uppehåller det ... för vi erkänner också en Guds Son ... Om det är så att ni undrar vad som menas med Sonen, kan jag förklara att han är det första verk av Fadern som har Logos i sig. Han framträdde för att vara all materias idé och stärkande kraft."

Olyckligtvis vägrar Athenagoras att under loppet av 37 kapitel berätta för kejsaren att de kristna tror att denne Logos har blivit inkärnad i Jesus från Nasarets gestalt. Han analyserar ingående platonsk och stoisk filosofi, änglar och demoner, likväl som detaljer från olika grekiska myter, men han delger oss inte ett ens av Frälsarens liv. Han presenterar (11) kristen doktrin som något som kommer "inte från mänskliga källor, utan [är] yttrat och utlärt av Gud", och fortsätter att citera etiska maximer, som är mycket lika delar av bergspredikan: "Älska dina fiender; välsigna dem som förbannar dig ..." Andra citat säger han kommer från Skriften, eller från "vår undervisning". Är detta alltså samlingar av etik som inte tillskrivs Jesus? Athenagoras använder aldrig termen "evangelium"; han talar om "Guds vittnen och Guds ting" och räknar upp profeterna och andra män, och ändå ignorerar han den som skulle ha varit det främsta vittnet av dem alla, Jesus från Nasaret.

Eftersom inkarnationen saknas, finns det i Athenagoras presentation av den kristna tron, ingen Jesu död och uppståndelse och inget försoningsoffer. Evigt liv fås "endast genom detta: att [vi] lär känna Gud och hans Logos" (12). Det är faktiskt så att namnen Jesus och Kristus aldrig dyker upp hos Athenagoras. Och ändå kan han säga (11), "Om jag minutlöst går

igenom våra lärosatsers detaljer, låt det inte förvåna er”. Man kan bli förlåten om man betraktar detta som en uppenbar oärlighet!

Det anonyma *Brevet till Diognetus* räknas ofta till de apostoliska fäderna. Men det är i själva verket en apologi, ett försvar för kristendomen, troligen adresserat till en kejsare, antingen Hadrianus eller Marcus Aurelius. De flesta forskare lutar åt det tidigare datumet (c:a 130). Författaren går så långt att han säger att den yttersta Guden sände Logos, sin Son, ner till jorden, men ingen tid eller plats framförs eller att någon annan identifierar denna inkarnation. Namnet Jesus nämns aldrig. Sonen uppenbarar Gud, men denne Son framställs inte som en mänsklig lärare. Vi hittar en allusion (9) till försoningen: ”Han (Gud) tog på sig våra synder och gav sin egen Son som lösen för oss,” men hans beskrivning av denna gärning baseras på Skriften. Inga evangeliedetaljer nämns, ingenting om på vilket sätt Sonen dog, ingen återuppståndelse. Allt detta är svar på Diognetus ”grundliga och omsorgsfulla frågor” om den kristna religionen. (De sista två kapitlen i det enda kvarvarande manuskriptet, som innehåller en referens till Ordets apostlar och lärjungar, har man ansett tillhöra ett annat dokument, troligen en predikan från mitten eller senare delen av andra århundradet.)

Vi går nu över till Tatian, en elev till Justinus. Han konverterade till kristendomen, säger han, genom att läsa de judiska skrifterna. I ett senare skede av sin karriär, efter att ha avfallit till den kätterska sekten enkratiterna, och efter att ha flyttat till Syrien, komponerade Tatian *Diatessaron*, den första kända sammanställningen av de fyra kanoniska evangelierna. Men medan han fortfarande var kvar i Rom, någon gång runt 160, skrev han ”Tal till grekerna” för att uppmana hedningarna att omvända sig till sanningen. I sin beskrivning av den kristna tron, använder sig Tatian varken av ”Jesus” eller ”Kristus” eller ens benämningen ”kristen”. Mycket utrymme ägnas åt att beskriva Logos, den skapande makten i universum, Faderns förstfödde, genom vilken världen skapades – men ingenting om Logos inkarnation. Hans funderingar om Gud och Logos motsäger den johanneiska prologen i vissa avseenden – inte anspelar på Johannesevangeliet som många tror - och kan avspegla den tidens allmänna uppfattning om Logos. De dödas uppståndelse stöds inte av Jesu uppståndelse. Det eviga livet fås genom kunskap om Gud (13:1), inte genom något försonande Jesu offer.

I Tatians *Tal till grekerna* finner vi några få allusioner till ”evangelieyttranden”, men inte några återropanden av skrivna evangelier, och inga referenser till Jesus. Istället kommer all kunskap från Gud själv. Tatian säger sig vara en ”Guds-lärd” (29:2). Emellertid faller han en avslöjande kommentar om mytiska berättelser, vilket jag strax skall återvända till. Slutligen skrev den förste latinske apologeten Minucius Felix, runt år 155, en dialog mellan en kristen och en hedning, betitlad *Octavius*. Den presenterar också en kristendom utan någon historisk Jesus, och innehåller verkligen några häpnadsväckande drag i detta avseende. Jag skall undersöka den i detalj i senare delen av denna artikel.

Det är något extremt konstigt som pågår här. Om vi bortser från Justinus, finns det en tystnad hos andra århundradets apologeter i ämnet den historiske Jesus, som är nästan jämförbar med den hos det första århundradets författare. De som kommenterat dessa verk, liksom de som studerat de tidiga breven, har kivats om att finna en förklaring.

En förklaring är att apologeterna först och främst var upptagna med att predika om den monoteistiske Fadern, judarnas Gud, och på samma gång avslöja de grekiska myterna med deras alltför förmänskligade gudar, gudar som var oförmögna att inspirera människor till någon moral. Detta är sant. Men det borde inte hindrat apologeterna från att ägna något utrymme åt trons mest väsentliga drag, och dessutom lät sig apologeterna inte hindras, när det

gällde att föra in Guds Son, i form av Logos. I själva verket bekänner sig apologeterna, som grupp, till en tro som är en religion om Logos. Deras religion är en intim förening mellan platonismen driven till sin yttersta religiösa spets och judisk teologi och etik. Gestalten Jesus från Nasaret, som inkarnation av Logos, var en transplantation, en adoption, som bara Justinus gjorde.

Naturligtvis kräver denna iögonenfallande anomali en förklaring – för hur kan en apologet ge hedniska läsare en meningsfull bild av den kristna tron, när han utelämnar dess mest centrala element, figuren Jesus, och vad han gjort för frälsningen? Hur ska läsaren kunna förstå historien och ursprunget till rörelsen utan honom?

Kommentatorerna har tvingats dra slutsatsen att utelämnandet i själva verket är ett avsiktligt undanhållande. Hedniska filosofer som Galen, hade utmanat kristna tänkare med kritiken att kristen tro var baserad på uppenbarelse snarare än förnuftiga, filosofiska argument, och de hade förlöjligat idén om en korsfäst Gud. Den hedniska attityden gjorde det omöjligt att tala om Jesus från Nasaret, och därför måste han hållas gömd i garderoben.

Alltför många förnuftiga argument talar mot denna ”förklaring”. För det första, så är en författare som Athenagoras skicklig på att föra fram förnuftiga och sofistikerade argument. Varför inte använda denna talang till att rättfärdiga kristendomens främsta grundsats? Om omvärlden baktalar Jesus, finns det väl i sanning ett övergripande behov att återupprätta honom, att inte hålla honom gömd. För det andra pekar detta undertryckande av Jesus - denna felaktiga bild av allting, från benämningen ”kristen” till grunden för den kristna etiken - mot ingenting mindre än ett *förnekande* av Kristus. Apologeten konstruerar en bild som exkluderar trons centrala element och förvanskar sin framställning genom att inte ge Jesus något utrymme alls. Han har gjort mer än bara hållit tyst då han förklarar: ”Jag har sagt allt som finns att säga.” I en tid då kristen stolthet och kristet mod krävde att man stod upp mot vilket straff som helst – till och med det yttersta – hellre än att avsäga sig tron, skulle denna bortrensning av de kristna trossatserna ha drag av förräderi! Något sådant skulle ha gjort de troende förfärade och snabbt misskrediterat apologeterna i de kristnas ögon. Kunde verkligen någon av dem valt att försvara Namnet Jesus genom att utplåna det?

Och vem kunde de lura? Vilken hedning som helst, som fått veta något om kristendomen, skulle säkert ha känt till gestalten Jesus från Nasaret, som rörelsens grundare. Ett ’försvar’ för den tro som utelämnade honom, skulle omedelbart ses som det hyckleri det var, och därför kullkasta hela den ifrågavarande saken. Dessutom kände, Justinus, den mest framträdande av apologeterna, inga sådana betänkligheter mot att placera Jesus i centrum för sin framställning. Tatian var en person som inte brydde sig ett dugg om någon hednings invändningar eller känslor. Och efter år 180 hade ingen kristen författare något behov av, eller press på sig, att undertrycka Jesus.

En annan viktig sak att ta i beaktande är att apologeterna försöker sälja den kristna etikens överlägsenhet och dess monoteistiska syn på Gud. Om Jesus hade varit källan till denna undervisning, skulle dess betydelse ha stärkts av att presenteras som produkten av en framstående lärare. Och om man tillskrev Jesus detta aktningvärda etiska och teologiska material, skulle detta i hög grad bidragit till att stärka hans ställning gentemot vad än de kristna kan ha hävdade om honom. Påståendet att ingen annan än Justinus skulle ha införlivat den undervisande mänskliga Jesus i sin värdjan till hedningarna, är ett alltför bisarrt scenario. Nej, man måste söka efter någon annan förklaring till tystnaden hos huvuddelen av apologeterna!

Nyckeln till lösningen av detta pussel ligger i Tatians *Tal till grekerna*. I kapitel 21 säger han: ”Vi är inte några dårar, Greklands män, när vi förklarar att Gud har fötts i en mans gestalt (hans enda allusion till inkarnationen) ... Jämför era egna berättelser med vår berättelse.” Han fortsätter med att beskriva några av de grekiska myterna om gudar som kommit till jorden, lidit, och t.o.m. dött för människornas fromma. ”Ta en titt på era egna berättelser och acceptera oss blott på den grund att *vi också berättar historier.*”

Detta kan mycket väl vara en referens till de kristna evangelierna. Men om Tatian kan hänsyfta till inkarnationen på detta sätt, varför handskas han inte med den öppet och i sin helhet? Hans kommentar är knappast ett skrikande vittnesbörd eller en tillkännagivande om att sådana berättelser skall betraktas som historiskt sanna. Det sätt på vilket Tatian jämför dem med de grekiska myterna, skvallrar om att han betraktar dem som samma sorts berättelser. Han påpekar inte snabbt att de kristna berättelserna är överlägsna eller att de faktiskt är sanna - i motsats till de grekiska. Inte heller kan vi blunda för att Tatian ignorerar dessa evangelieberättelser i resten av sitt *Tal till grekerna*. (Han skulle komma på andra tankar senare då han skrev *Diatessarion*). Dessutom ignorerar han dem, också då hans språk klart visar att hedningarna var bekanta med dem.

Det tycks bara finnas ett sätt att tolka allt detta. Vi kan anta att de filosofiska apologeterna var förtrogna med evangelieberättelserna och dess gestalt Jesus från Nasaret. Men, med undantag för Justinus, har de valt att inte införliva dessa element i sin tro, valt att inte identifiera denna omtalade historiske grundar-lärare med deras gudomliga Logos och Guds Son, att inte betrakta honom som källan till den kristna läran.

Detta är möjligt endast om den Logosreligion som apologeterna bekände sig till, framförallt vid tiden för deras omvändelse, saknade figuren Jesus från Nasaret. Endast om de kunde se evangelieberättelsen och dess huvudperson som ett nytt påfund, en uppdiaktad berättelse lik grekernas, var det möjligt för dem att förkasta den och känna att de själva presenterade den kristna tron på ett rätt sätt. Endast om de kände att det var möjligt för hedningarna att acceptera berättelsen om Jesus som en myt, lik de egna religiösa myterna, var det möjligt för apologeterna att presentera en kristendom för dem, som ignorerade eller förkastade gestalten Jesus.

En blandning av platonism och hellenistisk judendom - apologeternas gren av kristendomen - var den mest betydande tron över hela imperiet under andra århundradet. (Paulus lära hade fallit i glömska, och skulle väckas till liv under senare delen av århundradet med framväxten av den romerska kyrkan, som återupprättade Paulus.) Som vi har sett, framvisade denna platonska kristendom inte någon historisk Jesus. Inte heller är det sannolikt att den har växt fram ur Paulus lära, eftersom de inte tycks ha någonting gemensamt.

Om utvecklingen har varit, som forskarna gärna vill framställa den, ett tyngdpunktsskifte från den palestinska kristendomen, till den som baseras på grekisk filosofi och hellenistisk judendom, skulle gestalten Jesus knappast ha låtit falla bort. Han skulle ha införlivats i den platonska bilden. Detta är inte ett kristet 'utnyttjande' av grekisk filosofi. Apologeternas tro är den tidens religiösa platonism placerad i en judiskt teologisk och etisk miljö (som tolkade Logos som ”den smorde” och tron på detta som ”kristendom”). Det är betydelsefullt att ingen av dem (möjligen med undantag av Theofilus) har förbindelse med någon kyrka. En sådan bild stödjer uppfattningen att kristendomen, under dess första 150 år, var en mosaik av osamordnade uttryck. Många skiftande blommor hade fått fäste och blommade över det

romerska imperiets landskap. De visade upp olika blandningar av judiska och grekiska drag. Så småningom skulle de befruktas av Jesus från Nasaret. Det skulle ta 200 år innan han var definitivt och fast förankrad i den kristna tron.

Även Justinus visar tydligt denna bild. Efter att ha anlänt till Rom på 140-talet, stöter han på några av evangelierna och anammar den historiske mansgud, som de berättar om. I hans apologetiska skrifter, skrivna på 150-talet, har Jesus och evangelierna en central ställning. För Justinus tog Ordet/Logos ”gestalt, blev människa, och kallades Jesus Kristus” (*Första försvarsskriften för den kristna religionen*, 5). Men han har lämnat oss ett oavsiktligt dokument om den tro han bekant sig till före mötet med berättelsen om en mänsklig Jesus. *Dialog med juden Tryphon* skrevs efter *Första försvarsskriften för den kristna religionen*, och den senare kan dateras till tidigt 150-tal. Men Tryphons agerande är placerat vid tiden för den andra judiska revolten, runt 130, och forskare är säkra på att detta är tiden för Justinus omvändelse, vilken han beskriver i öppningskapitlet.

Vid havet nära Efesos möter Justinus en gammal man, en kristen filosof. Efter en diskussion om glädjen och fördelarna med filosofi, berättar den gamle mannen om gamla judiska profeter, som talade genom den Helige Ande. Dessa profeter, säger han, hade förkunnat härligheten hos Gud Fadern och hans Son, Kristus. (= tolkningen av den hebreiska Bibeln, i platonska termer.) Visdom kunde nås endast av dem som fått denna av Gud och hans Kristus.

Om detta säger Justinus (8:1): ”en eld tändes i min själ. Och en kärlek till profeterna och de som är vänner till Kristus intog mig.” Justinus säger inte (trots tappra försök av vissa kommentatorer att tvinga fram en sådan tolkning) att han kände kärlek till Kristus själv, ty i den kristendom som han konverterat till, var Kristus ett filosofiskt begrepp. Kristus var en del av himlens Gud, ett väsen av Logostyp. Denna Kristus var en frälsare, genom kraften av den visdom han förmedlade (8:2). Så uppfattade Justinus frälsningen vid denna tidpunkt. Han avslutar berättelsen om sin omvändelse genom att säga till Tryphon: ”Om du ivrigt söker frälsning, och om du tror på Gud, kan du lära känna Guds Kristus, och efter att ha blivit invigd, leva ett lyckligt liv.” Senare under inflytande av evangelierna, lade Justinus ökad vikt vid försoningen genom Kristi död och uppståndelse, men i den ursprungliga Logosreligionen frälser Sonen genom att uppenbara Gud.

Var är Jesus från Nasaret i allt detta? Den gamle filosofen hade inte ett ord att säga om honom, inte heller om Sonens inkarnation. Vi kan vara glada över att Justinus inte omarbetade minnet av sin omvändelse i ljuset av sin senare tro, vilken fick evangelierna som grund. I öppningskapitlen i *Dialog med juden Tryphon* kan vi se att alla apologeterna hade samma kristna tro: En platonsk religiös filosofi, grundad på hellenistisk judendom, som saknar en historisk Jesus.

Tryphon må vara en litterär skapelse, men Justinus lägger en avslöjande anklagelse i hans mun (8:6), som måste ha varit en allmän uppfattning vid den tiden: ”Men Kristus – om han verkligen har fötts och existerar någonstans – är okänd ... Och ni som accepterat ett grundlöst rykte, hittar på en Kristus själva...” Tryphon uttrycker också åsikten att inkarnationen är otrolig och även Justinus medger (*Försvvarsskrift för den kristna tron*, 13) att ”sansade människor” anser att ”kristna är galna som ger en korsfäst man platsen närmast Gud”. Som vi skall se instämde även en del kristna i den åsikten.

I förbigående kan jag att nämna att den kanske äldsta överlevande försvarsskriften, den Aristides skrev till kejsar Antonius Pius, ett kort obetydligt verk skrivet på syriska runt år 140,

är klart påverkat av något evangeliedokument. Den talar om Gud som född av en jungfru, som har tolv lärjungar, som uppspikades, dog och begravdes, men uppstod igen efter tre dagar. Denna apologi kommer från en annan miljö, från Palestina-Syrienområdet (där de synoptiska evangelierna skrevs), ty den har ingenting att säga om Logos eller grekiska filosofiska begrepp.

Den mest fascinerande av alla försvarsskrifter, ett dokument som skulle kunna kallas en 'rykande revolver' har jag sparat till sist. Den lilla avhandlingen *Octavius* skrevs i Rom, eller möjligen i norra Afrika, på latin. Den har formen av en debatt mellan Caecilius, en hedning, och Octavius, en kristen. Den som leder debatten och berättar om den är författaren Minucius Felix, vars namn man numera använder för att hänvisa till verket.

Debatten har förts fram och tillbaka om när *Minucius Felix* skrevs. En tydlig litterär förbindelse finns till Tertullianus mycket längre skrift *Försvar*, skriven runt år 200. Men vem lånade från vem? En god allmän regel säger, att den senare författaren oftare utökar vad den tidigare har skrivit snarare än att drastiskt skära ner. I detta fall skulle en nedskärning betyda att Minucius Felix skulle ha tagit bort många viktiga kristna dogmer, och alla enskilda referenser till evangeliernas Jesus – och detta en bra bit in på tredje århundradet, när ingen annan hade några skrupler att tala om sådana ting. Då detta och andra argument är beaktade, är den tidiga dateringen till 150-160 att föredra. (Se H.J. Bavlis. *Minucius Felix*, [1928] sid 273)

I denna debatt används aldrig namnen Kristus och Jesus, fastän ordet "kristen" används genomgående. Inte heller finns anspelningar på Sonen eller Logos. Octavius kristendom kretsar kring Guds enhet och försyn, förkastande av alla hedniska gudomar, samt kroppens uppståndelse och dess kommande belöning eller straff. I anslutning till det sistnämnda, görs ingen hänvisning till Jesu egen uppståndelse, som bevis på Guds förmåga och avsikt att uppväcka de döda. Inte ens i svar på utmaningen (11): "Vilken enda person har återvänt från döden, som skulle få oss att tro det som exempel?" Mycket av Octavius argument är ägnat att bemöta smädelse mot kristna, vilka Caecilius, som representerar den allmänna hedniska opinionen, räknar upp: allting från sedeslöshet, förtärande av spädbarn, kristen hemlighetsfullhet till en önskan om världens brinnande förintelse.

Men det är här det blir intressant. Ingen annan apologet, utom Justinus, har uttalat och behandlat den särskilda anklagelse som författaren lägger i Caecilius mun. Listan på smädelse i kapitel 9 låter så här (delvis omskrivet): "Denna avskyvärda församling borde utrotas ... en religion av lusta och otukt. De vördar ett åsnehuvud ... även sina prästers genitalier ... Och några säger att deras dyrkan innefattar en man som led och dog som brottsling, såväl som hans usla kors; detta är passande altare för sådana förfallna människor, och de dyrkar vad de förtjänar ... Under sina invigningsriter slaktar de också ett spädbarn och dricker dess blod ... vid sina rituella högtider hänger de sig åt skamlöst kopulerande".

Kom ihåg att en kristen har skrivit denna passage. (De kursiverade meningarna har översatts i sin helhet.) Justinus har inkluderat det centrala elementet – korsfästelsen - och den centrala gestalten för den kristna tron - Jesu person - i en litanja av löjliga och vidriga hänfullheter riktade mot hans religion. Inga tecken, i hans språk eller ton, tyder på att hänvisningen till den korsfäste mannen skall betraktas på annat sätt än de övriga skamliga anklagelserna som behöver tillbakavisas. Kunde en kristen författare, som trodde på en korsfäst Jesus och hans gudomlighet, verkligen ha varit kapabel att lägga fram det hela på detta sätt?

Octavius fortsätter i sin halva av debatten att avvisa detta förtal. Här är något av det han säger under resans gång.

Octavius förlöjligar t.ex. de grekiska myterna om gudar som dör. Om myter som den om Isis som klagat över den sönderslitna Osiris, säger han (22): "Är det inte vansinnigt att sörja det du dyrkar, eller dyrka det som du sörjer?" Med andra ord, han kritiserar grekerna för att sörja och dyrka en gud som blivit slaktad. Senare säger han (23): "Män som har dött kan inte bli gudar, ty en Gud kan inte dö; inte heller kan män som fötts (bli gudar) ... Varför, frågar jag, föds inte gudar idag, om sådana någonsin fötts?" Sedan fortsätter han att håna hela idén om gudar som avlar sig själva, vilket torde inkludera idén om en gud som avlar en son. På ett annat ställe (20) driver han med dem som är tokiga nog att tro på mirakler utförda av gudar.

Hur kunde en kristen, utan några brasklappar, föra fram sådana argument, som kunde kullkasta och blanda ihop väsentliga kristna trosföreställningar *som han tror på själv*, och riskera att själv bli anklagad för hyckleri? Det är en sak då den förvånade uttolkaren påstår att tystnaden hos apologeterna beror på en önskan att inte avskräcka och irritera hedningarna med långa och förvirrande teologiska avhandlingar i ämnen som de har fördomar emot, eller att apologeterna inte strävade mot att ge en heltäckande bild av tron. Men när en apologet gör uttalanden som direkt går emot och t.o.m. förlöjligar idéer som borde ligga närmast trons hjärta och hans egen personliga hängivenhet - då är sådana förklaringar klart tvivelaktiga.

Och hur behandlar Minucius Felix anklagelsen att de kristna dyrkar en korsfäst man och hans kors? På samma sätt som ifråga om Caecilius smädelse, placerar författaren sitt svar mitt bland avfärdandena av andra kränkande beskyllningar - om incestuösa fester och tillbedjan av prästernas genitalier. Här följer det sätt och det sammanhang i vilket han behandlar anklagelsen om att dyrka en korsfäst kriminell (29):

"¹Dessa och liknande oanständigheter vill vi inte höra. Det är skamligt att behöva försvara oss mot sådana anklagelser. Människor som lever ett strängt och ärbart liv är falskt anklagade av er, för handlingar som vi inte betraktar som möjliga, förutom att vi ser att ni själva utför dem. ²När ni dessutom (*nam*) tillskriver vår religion dyrkan av en kriminell och hans kors, har ni kommit långt ifrån sanningen då ni tror att en kriminell skulle förtjäna att, eller att en dödlig människa skulle kunna, tros vara en Gud. ³Verkligen bedrövligt är att människans enda hopp vore beroende av en dödlig, ty det hoppet upphör med hans (den senares) död ..."

Innan vi går vidare, skall vi först lägga på minnet att vers 2, som följer grundtanken i vers 1 (vilket det latinska ordet *nam* understryker) gör det klart att författaren betraktar denna anklagelse som något som tillhör samma anda som de andra oanständigheterna han tvingas bemöta. Och hur försvarar han de kristna? Jo, genom att håna dem som tror att en korsfäst brottsling, en dödlig, skulle tänkas vara en gud. Var är det nödvändiga förbehållet som ingen kristen skulle kunna ha förtigit? Var är det räddande försvaret att denna korsfäste man faktiskt inte var en vanlig dödlig, utan verkligen var Gud? Några hävdar att detta är vad Minucius faktiskt implicerar, men en sådan innebörd är i så fall så höljd i dunkel, att den enbart kan härledas genom att man läser in den i texten. I Octavius ord finns den verkligen inte. Däremot inbegrips att författaren känner till kristna som tror sådana saker, men han har ingen sympati med dem.

Översättaren av detta verk i 1800-talets samling av *Ante-Nicene Fathers* (vol IV, s 191) har med följande mening i sitt sammanfattande förord, i början av kapitel 29: "För de tror inte bara att han var oskyldig, utan också, på goda grunder, att han var Gud." En sådan idé kan

man inte finna någonstans i texten, och den kontext som anklagelserna och dess bemötande finns i, kan inte rimligen sägas implicera det. Inte heller andra saker som Minucius säger, som hånar olika aspekter av den kristna tron (sådant som att gudar föds i nutid eller utför mirakler), tillåter oss att dra sådana slutsatser. Till vers 2 lägger översättaren denna önsketänkande fotnot: ”En vördnadsfull allusion till den Korsfäste, som man trodde på och dyrkade som Gud.” Det man tror på, läser man in i texten, även om det inte finns där.

En senare kommentator, G. W. Clarke (*Ancient Shristian Writers* #39, 1949) gör denna observation i en slutnot: ”Ett uppseendeväckande undvikande av något som helst omnämnande av inkarnationen. Minucius Felix är verkligen så angelägen att undvika att medge en så besvärlig doktrin, att han ger sken av att förneka den.” Ja, det gör han verkligen. Samtidigt jämför Clark detta med Arnobius ”blyghet” på samma tema. Denne senare kristna apologet (c:a år 300) var på intet sätt ovillig eller falsk utan medger det hela, trots att han levde i en tid med större förföljelser. ”Vi dyrkar en som föddes som människa. Än sen då? Dyrkar inte ni någon som fötts som människa? ... Men han dog fastspikad på ett kors. Än sen då? Inte ändrar dödssättet eller dödens vanära hans ord eller gärningar.” (*Mot hedningarna*, I.37 & 40).

Minucius fortsätter i denna passage att åberopa dårskapen hos hedniska folk *som faktiskt* ”väljer en människa att dyrka”, men han medger inget sådant om de kristna. Beträffande anklagelsen att dyrka kors, säger han avvisande: ”Vi avgudar dem inte, inte heller längtar vi efter dem.” Och han fortsätter att påminna hedningarna om att de själva använder korstecken i sina andakter och sitt vardagliga liv. Det finns inte en antydning hos Minucius om att korset har någon helig betydelse, eller behöver försvaras i ett kristet sammanhang.

Efter att ha avvisat smädelsorna mot Jesus och hans kors fortsätter Minucius (”Vidare ...”) med att utmana dem som anklagar de kristna för att slakta barn. Det finns ingenting i det sätt, på vilket Minucius behandlat den förmodade kärnan i den kristna tron, som skiljer det från sättet han behandlar dessa kringliggande hemskheter. Den nedvärderande tonen är utan försonande drag.

En kommentator, H. J. Baylis (*Minucius Felix*, s 148) uttrycker sin sorg över att författaren är så tyst i sitt försvar för personen Kristus. Till detta lägger han också sin beklagan över det faktum att författaren missat ett gyllene tillfälle att bemöta anklagelsen, om vilda fester och kannibalistiska initiationsriter, genom att beskriva nattvarden. Han kunde, säger Baylis, ha försvarat den sakramentala betydelsen och det rena utförandet av denna kristna *agape* (kärleksmåltid) över Jesu kropp och blod. Baylis finner det också lika ”underligt” att Minucius tigger om Jesu egna predikningar, och om Jesu egen ställning som Sonen inom denna gudom, då han talar om källorna till ”sanningen om gudomen” (38),

Att detta dokument, med sitt fullständiga avvisande av kristendomens centrala lärosatser, har överlevt, är kanske förvånande. Det var utan tvekan möjligt endast genom att en särskild dold dubbeltydighet kan läsas in i en vers som 29:2 ovan, och genom att låta denna uppfattning överskugga den nedsättande tonen och den skärande tystnaden i passagen och i dokumentet som helhet. Baylis har kallat 29:2 ”förtäckt”, men Minucius kraftfulla språk utesluter sådana flykttförsök. Också denna forskare läser in något i Minucius försvar som uppenbarligen inte finns där: ”Ja vi tillber en som blev korsfäst, men han är varken en brottsling eller bara en människa.”

Den som är kapabel att låta historiska dokument säga vad de uppenbart verkar säga, kommer att upptäcka att *Minucius Felix* är en riktig 'krutdurk', som pekar på ett kristet förnekande av den historiske Jesus. Även om detta dokument antyder att det fanns andra inom rörelsen som trodde på en sådan gestalt, och att det fanns historiska traditioner om Jesus i cirkulation, så bevisar detta inte automatiskt en sådan gestalts historicitet, speciellt som författaren inte skriver tidigare än i mitten av andra århundradet. Men det viktiga att ta i beaktande är detta: ett sådant förnekande som *Minucius Felix* ger uttryck för skulle knappast ha varit möjligt inom en rörelse, som faktiskt hade startat med en historisk Jesus, och därför kan vi säga att detta dokument verkligen bevisar denna gestalts icke-existens.

För den objektive betraktaren är *Minucius Felix* en kristen som inte vill ha något att göra med dem i andra kretsar av hans religion, som förklarar sig dyrka en Jesus som blivit korsfäst i Judéen under Pontius Pilatus styre. Rykten om dessa hade också nått hedningarnas öron, och framkallat mycket hån och fördömler. Att hävda att en hel generation apologeter skulle måla upp en sådan falsk bild till dem de försökte övertyga, att de avsiktligt skulle hänge sig åt detta slag av machiavelliskt bedrägeri, är bara en av de desperata åtgärder som moderna kristna forskare blivit tvungna att vidta, i sina försök att handskas med en samling kristna dokument, som envist vägrar att måla upp den bild de önskar se.

Apologeterna var inga dumbommar. Deras litterära och polemiska talanger var avsevärda. De var förtrogna med ett brett urval av antik kunskap, med invecklade spetsfundigheter i den tidens filosofi. Att de kunde utforma noggranna och väl genomtänkta apologetiska skrifter, som ändå innehöll så förödande förbigående och brister som vi sett hos *Minucius Felix*, hos *Theofilus*, hos *Athenagoras*, och hos *Tatian*, är inte sannolikt.

Om en författare som *Minucius Felix* är tyst av politiska skäl, varför skulle han välja att, i munnen på sin hedniska talesman, placera anklagelser som rör just de frågor som han är medvetet tyst om? Varför skulle han tillåta motståndaren så kritiska och nedsättande uttalanden om centrala föremål för den kristna dyrkan, när han redan har bestämt att han måste förneka sig själv nöjet att besvara dem? Varför skulle han i den kristnes *egen* mun, som han gör i kapitlen 21 och 23, placera svepande och hånfulla ståndpunkter, som går emot den kristna trons grunder, utan att lägga fram räddande förbehåll? Det finns inte ens ett försök hos författaren att, genom beslöjat språk och undermeningar, mildra den 'medvetne' kristne läsarens reaktion genom att visa att sådana räddande invändningar finns i hans tankar. I själva verket är hans behandling av dessa trosfrågor detsamma som att förneka dem.

I slutet av *Minucius Felix* får författaren sin hedning att konvertera till kristendomen. Men vad är det för nytta med att konvertera *Caecilius* till en religion vars väsentliga element varit dolda? När *Caecilius* anländer "påföljande dag" till sin första lektion som novis, kommer *Octavius* då att säga till honom: "Åh, det var förresten några saker som jag utelämnade igår". Om en kristen skall övertyga en hedning i enlighet med filosofiska och logiska principer, hur kan han då frångå dessa, och presentera de kristna mysterierna och dogmerna som han måste veta går stick i stäv emot sådana principer? Hans egen argumentation riskerar då att vändas mot honom, och hans ohederlighet kommer att vanhedra både honom och hans tro.

Det måste framhållas att det ingenstans i den tidens litteratur finns något stöd för forskarnas standardförklaring till apologeternas tystnad om gestalten Jesus. Ingenstans diskuteras eller ens antyds att dessa författare i själva verket avsiktligt utelämnade väsentliga delar av den kristna tron, i sitt försvar av densamma, av skäl som politisk korrekthet eller något annat. Ibland citeras den förklaring, som *Origenes* skriver under det tredje århundradet, att han

ibland utvecklar sina etiska synpunkter, utan att beteckna dem som kristna, eftersom han fruktade sina åhörarens fientlighet till själva beteckningarna kristendom och Kristus. Denna förklaring är emellertid inte tillämplig här, för i de fallen hade Origenes inte identifierat sig själv som kristen alls, och han framförde inte ett försvar för kristendomen, ens i begränsad form. Om han hade gjort det, hade han säkert inte lämnat öppet för anklagelser han inte kunde besvara. Hans egna skrifter är bevis på detta. Origenes hemlighåller inte Jesus eller hans uppståndelse. Han bemöter varje glåpord och hån från Celsus, med alla de medel som står till hans förfogande.

Detta gäller också Tertullianus, som skrev sin apologi runt år 200, och lånade, eller åtminstone inspirerades av, delar av Minucius Felix verk. Tertullianus hänger sig inte åt några sådana kryptiska förtiganden. Vid hans tid var fientligheten mot kristendomen inte mindre än den varit en generation tidigare, när Felix skrev, eller bara två decennier tidigare, då Athenogoras och Theofilus hade skrivit ner sina försvarsskrifter. Tertullianus verk är fullt av livfulla referenser till Kristi inkarnation, död och uppståndelse. Mot slutet av hans redogörelse om ”Kristus, Guds Son, som uppenbarade sig bland oss” förklarar han: ”låt ingen tro att det är på annat sätt än vi har framställt det, ty *ingen får ge en falsk bild av hans religion ... Vi säger, och inför alla människor säger vi, sargade och blödande under er tortyr ropar vi ut: 'Vi dyrkar Gud genom Kristus!'*” Om vi skall tro kommentatorerna, så besatt tydligen inte huvuddelen av apologeterna från andra århundradet en sådan övertygelse, ett sådant mod. Tertullianus skulle säkerligen inte ha haft någon sympati med deras hemlighetspolicy. Ovanstående citat kan också vara ett förtäckt fördömande av dem, om han var förtrogen med sådana som Athenogoras, Tatian eller Theofilus. Eller också kan det ha varit riktat mot Minucius Felix själv, vars verk han skulle ha varit tvungen att utöka, och fylla på med det som så pinsamt saknades.

En slutanmärkning: Kanske frågar vi oss: Var är de författare (för vi kan förvänta oss att de finns) som öppet och klart förkastar gestalten Jesus, utan några tvetydigheter? Men så inser vi, att något sådant dokument aldrig skulle ha kunnat nå oss efter två tusen år av kristen censur. Av förmodligen samma skäl har vi inte någon hednisk skrift som diskuterar frågan om att avfärda den historiske Jesus. Till och med Celsus (som inte gör detta) överlever bara bitvis i Origenes storartade bemötande av honom. Å andra sidan är det sannolikt att inte ens ledande hedniska tänkare som Celsus, skulle ha haft något sätt att verifiera eller motbevisa cirkulerande kristna berättelser och dokument som berättade om, Jesus från Nasaret. De hade helt enkelt inte de exegetiska medel och förmågor som krävs för att vederlägga kristna påståenden, genom studier av själva dokumenten. Och dessutom skulle alla dessa dokument knappast ha varit tillgängliga för någon som ville ge sig i kast med dem, med tanke på de dåliga kommunikationerna och svårigheten att sprida material i den antika världen.